

СССР

„ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“, бр. 10, 1987

Със статията си „Пред прага на третото хилядолетие“ литовският литературовед Витаутас Кубилиос търси отговор на въпроса, който му поставили неотдавна в една студентска аудитория: „Каква ще бъде нашата литература в дехилядиата година?“

В XX век гадаят вече не по ръката. Хиляди учени в специални институти изучават перспективите на световното развитие. Без прогнози за бъдещето е невъзможно планирането на икономическия и социалния живот, а то е станало необходимост във века на научно-техническата революция. Планира се и развитието на науката. Може ли да се планира развитието и на литературата? В. Кубилиос привада думите на Д. С. Лихачов: „Уверен съм, че и в литературознанието е възможна такава „предсказуемост“ на явленията, която съществува в редица други науки.“

Литературата е продължителен процес, със своя вътрешна логика, която не може да се предвиди внезапно. . . Може да се предскажат насоките, в които ще се развива литературата, да се открият в това развитие внезапни скокове и забавяния. Но причинната взаимовръзка на събитията, върху която се изграждат всички прогнози, в литературната сфера е уравнение с много неизвестни и досега нито един институт по футурология (а през 1970 г. в САЩ те са 15) не се е извел да реши това уравнение. Може ли и как да се предскаже кога блуждаещите генини хромозоми ще създадат велик талант, способен да повлияе върху развитието на отделния жанр или дори върху цялата литература? Как да се предскажат промените, които ще продуцират на писателското съзнание и подсъзнание противоречията на бъдещото общество? По този въпрос скептичният К. Чапек казва: „Литературата на утрешния ден ще я създават хората на утрешния ден и няма защо ние да решаваме вместо тях какво те трябва да извършат.“

И въпреки всичко всеки автор се вълнува от въпроса: ще четат ли читателите на утрешния ден написаното днес? Един без колебание предсказва на своите творения дълъг живот, друг скромно се надява на три реда в енциклопедията, трети злорадо предрича: хм, ще видим кой от съвременните класици ще остане на почетния пиедестал в началото на третото хилядолетие. . .

Социолозите са установили, че през всеки десет години в литературно обръщение остава не повече от един процент от всички написани книги. За Великата Отечествена война например са написани над 20 хиляди книги, а критиката борави с не повече от двеста.

В. Кубилиос изказва и някои предположения относно бъдещето на книгата — може би, пише той, в третото хилядолетие микрофилмите ще изместят от библиотеките традиционната книга от хартия, а научната информация ще се трупва и съхранява в компютри, може би вестниците и дори списанията ще се четат по телевизията?

Но никъде в света не е на път да изчезне книгата — пазителката на вербалната семантика, необходима за развитието на културата.

Отбелязано е невъобразимо бързото темпо, с което при днешното развитие на техниката могат да бъдат издавани книгите. През март т. г. на панаира на френската книга в Париж са демонстрирани издания, родени само за един ден в буквалния смисъл на думата: сутринта авторът донася ръкописа си, а вечерта получава готовата книга. Ръкописът обаче е необикновен: той представлява матрица от индивидуален компютър, с помощта на който се пише книгата, в дисплея се прави коректурата, определят се обемът на отделната страница и макетът на цялата книга. Такъв „ръкопис“ отива направо в машините на лазерния набор.

Бъдещето не се ражда във вакуум — то е продължение на настоящето, на нашата съвременност. И нашите размисли за утрешния ден са отражение на днешния ни ден.

В. Кубилиос споделя свои размисли за спецификата на литературата. Литературата — пише той — се храни от реалния човешки опит, опита на настоящето и миналото. Само преживените мигове изпълват художествения образ с жизнена енергия, с пластична сила и естетическа достоверност. Бъдещето е безтелесна проекция, него можем само да си го въобразим, а литературното творчество е спряно дишане на времето.

Но възприемайки само настоящето, ние същевременно не можем да живеем без плановете за бъдещето, без надежди и илюзии. В литературното произведение това вечно, изпълнено с надежди човешко очакване чертае хоризонта, към който се стремят кривите на еволюцията на персонажите — накъде ще се развие интригата, какво ще стане по-нататък?

Литературата пренася мита за доброто, истината и свободата в далечното минало или в бъдещето, за да съхрани чистотата на идеала, към който трябва да се стремим. В епоха на революционни преобразувания видението на бъдещето се превръща в мобилизиращ призив, във величествено оправдание на борбата и гибелта.

В първото десетилетие на литовската съветска литература, както и в руската съветска литература в първите следоктомвришки години, видението на бъдещето е най-важният компонент на авторското светоусещане. Да се трудиш, да се сражаваш и да загинеш за „разлукашото се цвете на бъдещето“. Главен аргумент на идеологическата борба не е реалността на днешния ден, а бъдещето — „светло като утринно слънце“.

Но водовъртежите и бурите на промените утихват и литературата се връща в ежедневния живот. И тогава за литературата е по-важно да види живота отблизо, отколкото да вперва замъглен взор към блестящите дворци на бъдещето.

В днешния труден бит е някак си неовоко да привнасяме „мечти за светлото бъдеще“, толкова повече — да завършваме произведението с видение за това бъдеще, както беше прието в следвоенните години. Аналитическият метод на изображение на действителността измести несезаемото. С активното развитие на историческата драма и на историческия роман литературата се насочи не към видения на бъдещето, а към изстрадания опит на миналите столетия, за да опознае този опит и да извлече поука от него.

Литературата за бъдещето е изместена на отделна територия под наименованието „научна фантастика“. Това е специфичен литературен жанр, изобразяващ живота на бъдещите поколения съобразно хипотезите на съвременната наука. Този жанр завоюва особена популярност, когато почти след сто години се сбъдна предсказанието на Жул Верн за полета до Луната, когато след четиридесет години избухна предсказаната от Х. Уелс атомна бомба и др. Науката не е в състояние да измисли това, което може да си представи фантазията на художника, ето защо „на литературата принадлежи привилегията да гледа в бъдещето“. Научната фантастика свързва това, което е пръснато във вид на отделни елементи на знанието в различните отрасли на науката; тя построява концепции за възможно развитие, заема се да решава глобални проблеми за съдбата на земята и на човечеството. Има научно-фантастични книги, които звучат като предупреждения. Например в драмата на К. Чапек „R. U. R.“ техниката въстава против своя създател, обявявайки го за ненужен паразит, започва да го унищожава и животът на земята угасва, защото за него са нужни чувства, индивидуалност, а не механизирани роботи. Това съблъскване между принципите на техническата цивилизация и принципите на хуманистичността и досега е основен мотив в най-хубавите произведения на научната фантастика

(повестите на К. Честъртън, Р. Бредбъри, А. Кларк и др.). „Пълен релативизъм на етиката е една от най-страшните беди, които човек може да си причини — така определя ситуацията в съвременния свят Ст. Лем, автор на много известни научно-фантастични романи.

Земната цивилизация, пренесена от писателите-фантасти в средата на третото хилядолетие, е представена като цивилизация на планета, вече нераздирана от социални и международни конфликти. Екипажът на звездолета разговаря на един универсален компютърен език, който според предсказанията на футуролозите още в следващото столетие ще измести националните езици от научната комуникация. Динамичните фабули на произведенията и богатата научна терминология по-скоро коментират възможните варианти на бъдещето, отколкото да ги пресъздават като драматични ситуации на бъдещите съдбини на човечеството. Погледът в бъдещето, само рядко оживяван от полета на поетическата фантазия, остава емпирически-иллюстративен. В. Кубилюс е на мнение, че на литовската научно-фантастична литература не ѝ достигат философски поглед и онтологическа проблематика, затова тя е лишена от многоплатност, присъща например на фантастичните новели на аржентинския писател Х. Л. Борхес.

Голямо внимание обръща авторът на нарушеното равновесие, съществуващо днес в екологическата среда на Земята. Натрупаните радиоактивни елементи във въздуха, изсичането на горите, ракетите, космическите кораби и спътници нарушават равновесието в стратосферата и йоносферата, поради което издвраща към Земята слънчева енергия е замъглена — а това води до природни бедствия: засухи, наводнения, изригвания на вулкани. . . Ще успее ли земната цивилизация, притежаваща джобни компютри и междукоминентални ракети, да избегне тоталното унищожение?

Всички съществуващи досега сериозни изследвания предсказват, че ако днешният ход на развитие не бъде радикално променен, то глобалният крах във всички човешки дела е неминуем.

В днешната ситуация литературата трябва да предизвиква тревога, както правят това съветските писатели В. Распутин, Ч. Айтматов, за да стане пределно ясно: няма повече перспектива за безкраен прогрес, който така розово ни рисуваха теориите на XIX век, защото природните ресурси се изчерпват. Нима е морално едно поколение да погълне толкова ресурси, колкото не са изразходвали милиони поколения?

В. Кубилюс поставя въпроса: трябва ли литературата да се нагърби с ужасното бреме на тези глобални проблеми? С какви инструменти да анатомизира тя бъдещето на света? Да плаши човека с кърватите картини на обща гибел или да го заведе в оазиса на блаженото детство и идилните на природата, за да си спомни той ласките на майчините ръце, за да се по-

спре и да се полюбува на цветето, преди да е станало твърде късно?

Светската литература не крие като изплашен щраус главата си в пясъка. Никога досега в светската литература не се е отдавало на природата такава решаващо значение и никога досега самосъзнанието на човека в природата не е било прозвизано от такава тревога, както днес. Това е може би една от отличителните черти на светската литература в сравнение със западните литератури. Всички помним паметните и страстни изказвания в защита на природата на Л. Леонв, С. Залигин, В. Распутин, В. Беекман, В. Петлявичюс, Я. Петерс и др. — те поеха мисията на защитници на природата като гражданска мисия от първостепенна важност.

Заслужава дълбоко уважение позицията на А. Адамович, неговата страстна борба срещу заплахата от нова световна война, но едва ли са правилни размислите му за „свръхлитературата“ — та ако непрекъснато звучи камбаната за тревога, никой вече няма да чува тревожния звън. Литературата както и преди трябва да бъде отворена за целия спектър на човешкото битие. Така е било в древността, когато на хората им се е струвало, че настъпва краят на света; че се приближава неизвестна комета, или когато завършвало първото хилядолетие от нашата ера. Литературата е глас на живота, в който има и шепот на пролетни тревни, и момичешки смях, и съпротива на човека срещу смъртта. Литературата вижда и чува всичко, което става с човека и около него; нея я занимава и винаги ще я занимава съдбата на човека. Литературата е изучавала и винаги ще изучава сложните човешки отношения, ще размишлява за доброто и злото, ще създава фабули на драматични конфликти.

Въпросът за ценността на всеки отделен човек може отново да се окаже в центъра на вниманието на литературата, отричайки образа на човека-песчинка, на човека-сламчица, създаден от психологията на унификацията и безсилието. Не машините, а творческият потенциал и високата квалификация ще станат ценностна основа в съвременното производство. Човек трябва да си възвърне съзнанието за собствената си значимост. Разумът, поведението на човека трябва да се освободи от железобетонните стандарти, за да престане той да се лодчинява безсмислено на свирката, която го маме към пропастта. Литературата трябва да спомога за укрепването и възпитанието на субективния фактор, на който е отредена важна роля пред прага на настъпващото трето хилядолетие.

В литовската литература се формира творчески интелект от нов тип, способен да попие огромни дози художествени впечатления и теоретическа информация, да се издигне на равнището на онтологическите проблеми и свободно да се придвижи по вертикалните спирали, а не само по хоризонталната плоскост. Появи се непривичен за литовската литература

стрежеж към философски въпроси: какво представлява времето? или властта? що е изкуство и др. Изобразяваната ситуация и действащите лица губят конкретност, съчетават се с философски категории и научни термини, с културни парафрази и исторически коментари.

В последната част на статията си В. Кубилюс се спира на дебюти на млади литовски писатели — макар понякога още да не са се освободили от идилческата мечтателност или екзалтираната трогателност, те се стремят да се обединят в засилващото се направление на „женската литература“, която се надява „да излекува света“ чрез женствеността, призивана да защитава в механизирания свят правата на човека, неговата емоционална природа, способна по-бързо да се приспособи към високото напрежение на съвременната цивилизация. Творчеството на младите не е обединено от единна естетическа програма или светоусещане на поколението. То ту удивлява със своята интелектуална зрелост, ту разочарова със своя инфантилизъм.

Литературата на утрешния ден — обобщава В. Кубилюс — е проект с неизвестни възможности, който днес можем да си представим в стотици варианти. Но този вариант ще се реализира въз основа на съвременността. И най-важното е тази основа да бъде от здрави камъни, годни да удържат под непрекъснатото „разяждащо зъб на времето“, както се е изразил литовският поет Ю. Балтрушайтис.

В същата рубрика са поместени и статите на В. Баевски „Теми и вариации (За историко-културния контекст на поезията на Б. Пастернак)“ — авторът пише, че целта ѝ не е да изчерпи поставената тема, а само да я набележи и да покаже колко широки са нейните граници — и на М. Млечина „Тревога и предупреждение“. В нея са разгледани издадените в средата на настоящето десетилетие творби на четирима от най-известните западногермански писатели, а именно: романът на Хайнрих Бьол „Жени на фона на речния пейзаж“ (издаден в 1985, посмъртно), романът на Зигфрид Ленц „Учебен плац“ (изд. 1985), пиесата на Ролф Хохут „Юдит“ (изд. 1984) и романът на Гюнтер Грас „Плъхката“ (изд. 1986). Въпреки че всеки от тях е останал верен на себе си, на характерните за цялото си творчество теми и мотиви, времето неуловимо е сближило тези художници, толкова различни по творчески маниер и светоусещане, накарало ги е да откликнат на ключовите въпроси на епохата пред прага на третото хилядолетие. Размишлявайки за своето, те мислят за общото, за това, което вълнува днес всички: за войната и мира, за предувратяването на катастрофата и защита на културата, за нравственото състояние на човека и обществото. Спецификата на съвременната ситуация е наложила своя отпечатък върху творчеството на писатели от различни направления и различни естетически пристрастия.

Мария Блажева